

tāju apzināšana, ka vēsturi var aplūkot un rakstīt arī ārpus *alma mater Tartuensis*. Latvijas lasītāji, nesaistīti ar šīm ļoti specifiskajām detaļām, spētu bez aizspriedumiem izvērtēt šo izdevumu.

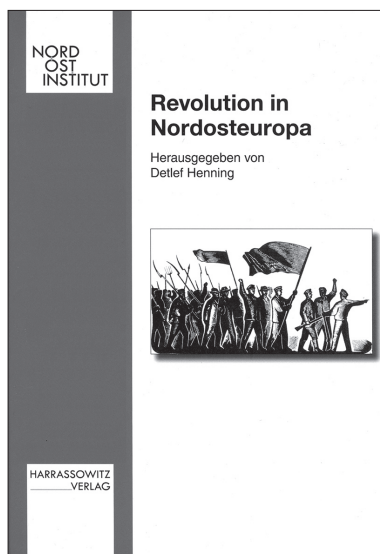
Protams, būtu ļoti jauki, ja Latvijā latviešu valodā taptu tāds pats izdevums no latviešu autoru puses. Tajā pašā laikā mēs arvien vairāk attālināmies no uzskata, ka MŪSU vēsturi var un drīkst rakstīt tikai MŪSU pašu tautas pārstāvji.

Daina Jūristo

Revolution in Nordosteuropa.
Hrsg. von Detlef Henning.
Wiesbaden: Harrassowitz
Verlag, 2011. 215 S. (*Revolū-
cija Ziemeļaustrumeiropā*)
ISBN 978-3-447-05835-3

2004. gadā laikā no 7. līdz 9. oktobrim Hamburgas Universitātes Vācu kultūras un vēstures Ziemeļaustrumeiropā pētniecības institūts projekta “Ziemeļaustrumeiropa kā Vācijas un Krievijas ietekmes lauks laikā no 18. līdz 20. gadsimtam: jēdziens, procesi, vērtējums” ietvaros rīkoja starptautisku konferenci, kas bija veltīta tēmai – revolūcija Ziemeļaustrumeiropā.

Konferencē nolasītajos referātos pamatā aplūkoti procesi – revolūcijas, sacelšanās, apvērsumi, kas 19. un 20. gadsimtā notika Eiropas ziemeļaustrumu reģionā un noslēdzās ar vairāku neatkarīgu valstu – Somijas, Igaunijas, Latvijas, Lietuvas un Polijas izveidošanos pēc Pirmā pasaules kara, kā arī neatkarības atjaunošanas process. Vairākos referātos padziļināta uzmanība tika pievērsta Krievijai un Vācijai, kurām šajā reģionā bija dominējoša ietekme. Nolasītie referāti ir pārstrādāti rakstos un apkopoti šajā grāmatā, kas iznākusi 2011. gadā. Izdevumu papildina personu un vietvārdu rādītājs. Atsevišķi raksti ir bagātīgi ilustrēti, un kā neapšaubāmi pozitīva vērtība jāizceļ atsaucēs minētā ārkārtīgi plašā vēstures literatūra par jautājumu loku, kas skar revolūciju pētniecību.

Grāmatas priekšvārdā tās izdevējs Detlefs Hennings raksta, ka pēc 1989. gada civilizētā ceļā veiktās pārmaiņas Eiropas ziemeļaustrumos un pilsoņu karš Balkānos lielā mērā atgriezta revolūcijas izpēti pētnieku zinātnisko interešu lokā, to veicināja arī pirmās Krievijas revolūcijas 100 gadu jubileja. Viņš uzsver, ka nepieciešama dziļāka izpratne par vēstures periodu un tā īpatnībām laika posmā starp Lielo franču revolūciju 1789. gadā un samērā mierīgajām pārmaiņām Ziemeļaustrumeiropā 1989. gadā.

Grāmatu ievada Detlefa Henninga plašais raksts “Revolūcija – Ziemeļaustrumeiropā un Baltijā”. Autors atzīst, ka pārveidojumi Ziemeļaustrumeiropā, jēdzienu “revolūcija” vai “pseudorevolūcija” izpratne uz šo pārveidojumu bāzes veido vēstures jaunākā posma sapratni par jauno Eiropas Savienības dalībvalstu grūtībām, veidojot jaunās demokrātiskās struktūras. Eiropas ziemeļaustrumu reģiona revolūciju un pārveidojumu vēstures pētniecībai, balstoties uz iepriekš šai jomā sasniegto, jādod būtisks impulss cēloņu un seku izvērtējumam, salīdzinot reģiona atšķirības, parādot tā īpašo ceļu un noraidot atgriešanos pagātnē. Pamatojoties uz iespaidīgas rakstā minētas revolūcijas pētniecības historiogrāfijas bāzes, Hennings atzīst, ka literatūra par revolūciju ir ļoti daudzveidīga, ar dažādu teoriju līdzās pastāvēšanu. Autors akcentē daudzu pētnieku un teorētiķu pausto atziņu, ka revolūcija ir norises procesu īpaša forma, kas noved pie vēsturiskām pārmaiņām, kuru formas ir dažādas: lēnas un neparedzamas kā evolūcija, lēnas un paredzamas kā reformas, paātrinātas kā revolūcija. Revolūcijas procesam modernu nozīmi kā visaptverošām pārmaiņām politikā, sociālajā un garīgajā dzīvē ieviesusi Lielā franču revolūcija. Analizējot atsevišķu pētnieku, kā Gerharda Boca (*Gerhard Botz*), Semjuela Hantingtona (*Samuel P. Huntington*), Vernera Zombarta (*Werner Sombart*), Klausa fon Beimes (*Klaus v. Beyme*) u.c. pieņemumu revolūcijas jēdziena definīcijā un izpratnē, Hennings piemin Roberta Koena (*R. S. Cohen*) atziņas par to, ka revolūcija nozīmē pārmaiņas sabiedrības vērtību izpratnē, tās sociālajā struktūrā, politisko institūciju izmaiņas, sabiedrības elites nomaiņu, varas nodošanas nelegitimitāti, pārmaiņu vardarbīgo raksturu.

Kā savdabīgu piemēru revolūcijas definīcijas rašanās un izpratnes paplašināšanā Hennings min latviešu komunistes un ievērojamās režisores Annas Lāces likteni Staļina represiju dzirnās. Jāpiebilst gan, ka

režisorei bija daudz skarbāks liktenis nekā grāmatā minētā deportācija, viņa tika arestēta un ieslodzīta milzīgās Karлага nometnes Burminas nodaļā netālu no Karagandas, kur nedaudzajās no smagā darba lauksaimniecībā brīvajās stundās viņai izdevās izveidot ieslodzīto teātra studiju un viena no viņas palīdzēm bijusi admirāļa Kolčaka sieva Anna Knipere-Timirjova. Annas Lāces liktenis licis autoram atcerēties Kārļa Marksa formulējumu, ka revolūcija ir vēstures lokomotīve, saistot to ar vācu filozofa un kulturologa Valtera Benjamina (*Walter Benjamin*), kuru savulaik bija pratusi aizraut A. Lāce, skeptisko izteikumu: “Varbūt revolūcijas ir kā avārijas bremzes šajā cilvēku cilts attīstības ceļā.” Hennings uzsver, ka Kārļa Marksa un Valtera Benjamina diferencētā lokomotīves metaforika vairākus gadus vēlāk Baltijas valstu iedzīvotājiem ieguvusi tiešāku nozīmi, par ko liecina necils piemineklis Rīgā Torņakalna stacijā, no kurienes daudziem tūkstošiem Latvijas iedzīvotāju lopu vagonos sākās ceļš uz Sibīriju.

Pētnieks atzīmē, ka kopumā jēdziens revolūcija vēstures zinātnē un empīriskajās sociālajās zinātnēs ietver pārmaiņas vēsturiski politiskajā pasaulē. Tai pašā laikā šis jēdziens tiek daudzveidīgi izmantots retorikā – tiek runāts par industriālu revolūciju, kultūras revolūciju, digitālo revolūciju u.c. Pēc jūlija revolūcijas Francijā 1830. gadā kļuvis pazīstams arī jēdziens “permanētā revolūcija”, kas visas nākošās revolūcijas identificēja kā ilgstošas, kuru mērķis ir pārmainīt pasauli. Savukārt V. Ļeņins, lai īstenotu revolucionārās un utopiskās idejas, izveidoja profesionāla revolucionāra tipu, kam zināmā mērā vajadzēja revolūciju provocēt.

Hennings uzsver: lai cik dažādas un daudzveidīgas arī būtu revolūcijas izpausmes Ziemeļaustrumeiropā pēdējo divsimt gadu laikā, tās visas tomēr ir novedušas pie sabiedrības modernizācijas. Neskatoties uz atšķirībām atsevišķu valstu vēstures dimensijās, 2004. gada 29. oktobrī pirmo reizi Eiropas vēsturē 25 valstis pieņēmušas kopīgu konstitūciju, kuras pamatvērtības ir saistītas ar demokrātiju, tirgus ekonomiku, cilvēktiesībām un tiesisku sabiedrību.

Raksta pēdējā sadaļā Hennings analizē revolūcijas vēstures pētniecības stāvokli Baltijas valstīs, konkrēti – Latvijā, to pamatoti novērtējot kā neapmierinošu. Līdzīgi daudziem citiem pētniekiem, viņš uzskata, ka Latvijas revolucionārā vēsture ir īpaši nozīmīga, par ko liecina notikumi 1905. un 1917. gadā, kā arī daudzu latviešu

revolucionāru piedalīšanās Krievijas sabiedriskajā un politiskajā dzīvē 20 gadu garumā. Revolūcijas priekšnoteikumus viņš saista nevis ar atpalcību, bet ar Baltijas provinču visumā pozitīvu atšķirību, kas izpaudās jau ar zemnieku atbrīvošanu no dzimtbūšanas, kas notika gan nevis 50 gadus agrāk, kā raksta Hennings, bet 40 gadus agrāk nekā visā pārējā Krievijas impērijā: Kurzemē 1817. gadā, Vidzemē 1819. gadā, savukārt Latgalē, kas ietilpa Vitebskas guberņā, tikai 1861. gadā. Pētnieks kopumā atzinīgi novērtē bibliogrāfu devumu, atsevišķā izdevumā apkopojot 1905. gada revolūcijas problemātikai veltītos darbus, kas kopumā aptver 3832 publikācijas latviešu, krievu, vācu un angļu valodā, kā arī Aleksandra Ivanova veikumu, uzrakstot historiogrāfisku apskatu par šo tēmu. 20. gadsimts ir iezīmīgs ar daudzveidīgām ideoloģisko varu maiņām līdz pat 80. gadu beigām, kas katra atstājusi savas pēdas revolūciju vēstures pētniecībā, ko īsi ieskicē Hennings, minot gan vācbaltiešu konservatīvo uzskatu paudēju Astafu fon Tranzē-Rozeneku (*Astaf von Transehe-Roseneck*), gan marksisma teorētiķi, Latvijas pirmās padomju valdības priekšsēdētāju Pēteri Stučku, gan neatkarīgās Latvijas valsts darbinieku sociāldemokrātu Feliksu Cielēnu, kuriem katram bija atšķirīgi uzskati par revolūciju vēsturi un piensums tās pētniecībā.

Hennings ir piedalījies Rīgā 2005. gada 11.–12. janvārī notikušajā 1905. gada revolūcijas 100. gadadienas konferencē, ko organizēja Rīgas dome, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte un Latvijas Kara muzejs. Konferences devuma vērtējums ir visai skarbs, Henninga skatījumā lielākā daļa referentu ar nelieliem izņēmumiem ir atkārtējuši pazīstamos stereotipus par to, ka 1905. gada revolūcija bijusi latviešu tautas sacelšanās pret vācu baroniem un krievu autokrātiju Latvijas sociāldemokrātijas vadībā. Viņa vēlējums pētniekiem ir izvirzīt par mērķi ne tikai atsevišķas nācijas vēstures pētīšanu, bet arī mēģināt iekļauties Eiropas vēsturē un to bagātināt.

Barbara Fogeļe (*Barbara Vogel*) raksta par revolūciju Vācijā, turklāt vārds “revolūcija” ir likts pēdiņās. Autore atgādina, ka Ziemeļaustrumeiropā pirmais kaimiņš no vācu puses bija Prūsija. Trīs lielvaras Krievijā, Austrijā un Prūsijā ar savām visnotaļ konservatīvo uzskatu dinastijām un konstitucionālo sistēmu ne tikai izvītroja Poliju no pasaules kartes, bet arī aizkavēja revolucionāro strāvojumu iekļūšanu šajās valstīs. Pētniece atzīst, ka gan historiogrāfijā, gan po-

litiskajās institūcijās atbalstu ir guvusi tēze par Vācijas īpašo ceļu un Vāciju kā zemi, kur revolūcijas nav guvušas panākumus. Vācu valstis 19. gadsimtā piedzīvoja fundamentālu saimnieciskās, sabiedriskās un politiskās sistēmas modernizāciju, tā saukto industriālo revolūciju bez kādiem sabiedrības satricinājumiem un asinsizliešanas salīdzinājumā ar Lielo franču revolūciju. Tomēr jēdzienu “revolūcija” neapšaubāmi var attiecināt uz diviem periodiem Vācijas vēsturē – 1848., 1849. gada revolūciju un Novembra revolūciju 1918. gadā pēc Pirmā pasaules kara. Revolūcijas pētniecību un izvērtējumu iespaido arī cilvēku apziņā izveidojušies mīti par šiem notikumiem, tas attiecas arī uz Ziemeļaustrumeiropas 20. gs. 90. gadu revolūciju formulējumiem “mierīgā” un “dziesmotā” revolūcija. Fogeļe vērš uzmanību uz kādu tradīciju Vācijas vēsturē, kad visai revolucionārus pārkārtojumus no augšas interpretēja kā revolūciju no apakšas, un šajā sakarā atgādina Prūsijas valstsvīra brīvkunga fon Hardenberga (*Freiherr von Hardenberg*) tā saukto Rīgas memorandu 1807. gada septembrī, kas daudzās jomās ievadīja Prūsijas valsts un sabiedrības modernizāciju. Savukārt Vācijas liberālās pilsonības Bismarka vācu reiha izveidošanas politikas dēvēšanu par revolūciju no augšas pētniece atzīst par apšaubāmu. Novembra revolūcijas panākumi Pirmā pasaules kara beigās, iespējams, tieši tāpēc nebija tik ilgstoši, ka tā tiešām nebija revolūcija no augšas, un tāpēc tik drīz sākās kontrevolūcija. Liela sadaļa ir veltīta skaidrojumam par revolūciju kā atbildi uz sabiedrības vispārējo krīzi, un pētniece uzsver trīs neatrisinātas problēmas, kas saistītas ar konstitūcijas, nacionālajiem un sociālajiem jautājumiem un bija Vācijas sabiedrības uzmanības centrā līdz pat Veimāras republikai. Fogeļe atzīst, ka kolektīvajā atmiņā 1848. gada un Novembra revolūcijas pēdas nav veidojušas mītus ar viennozīmīgi pozitīvu vērtējumu, drīzāk pretēji. Pēc Veimāras republikas sekojušais politiskais režīms arī ir daudz darījis revolūcijas diskreditācijas jomā. Tomēr 1848. gada demokrātijas iezīmes tikušas izvērtētas sakarā ar šī notikuma 150. gadadienu, rodot zināmas paralēles ar mūsdienu Vāciju.

Hansa Jirgena Bemelburga (*Hans Jürgen Bömelburg*) raksts ir veltīts revolūciju un sacelšanās diskursiem Polijā laika posmā no 1789. līdz 1870. gadam. Autors uzsver, ka revolucionārās idejas Polijā ieguva daudz lielāku rezonansi nekā pārējā Austrumeiropas sabiedrībā, kas saistīts ar politiskajiem notikumiem 18. gadsimta beigās un 19. gadsimtā, Polijai zaudējot valstisko patstāvību un lielai daļai tās teritorijas

nokļūstot Krievijas impērijā. Tāpēc Polijas sabiedrībā priekšstats par revolucionāru un revolūciju veidojās citādāks nekā citur Ziemeļaustrumeiropā, un šajā laika posmā pat bija paguvusi izveidoties zināms stereotips par poļiem kā dzimušiem revolucionāriem. Pētnieks šeit uzsver agros kontaktus sociāldemokrātisko ideju izplatībā starp poļiem, krieviem, vāciešiem un arī Baltijas reģiona pārstāvjiem jau 19. gadsimtā. Tāpēc revolūcijas diskursu analizē šīs problēmas pētniecība Polijas kontekstā ir ļoti svarīga. Mēģinot noskaidrot jēdziena “revolūcija” nozīmi poļu izpratnē, Bemelburgs atzīmē tā nepārprotamo saistību ar citu jēdzienu – “sacelšanās” vai, precīzāk, “sacelšanās kustību” pret svešzemju kundzību, kas īpaši izpaudās attiecībā uz 1794. gada Tadeuša Kostjuško vadīto sacelšanās notikumu interpretāciju. Viņš atgādina, ka šādai izpratnei ir vēsturiskas saknes un faktiski daudzveidīgā pretošanās svešajai varai visa 19. gadsimta gaitā laikabiedru vērtējumā guvusi apzīmējumus, kas saistīti ar jēdzienu revolūcija. Pēc apspiešanas revolucionārisma retoriku ir piesavinājušies arī apspiedēji no prūšu un krievu puses. Par revolūciju gan laikabiedru interpretācijā, gan historiogrāfijā tika dēvēti notikumi 1830. gada novembrī, kas būtībā bija radikālās virsniecības uzstāšanās pret konservatīvo ģeneralitāti un cara vietvaldi Polijā Nikolaja I brāli lielkņazu Konstantīnu. Raksta pēdējā sadaļā autors vēsta par turpmāko sacelšanās kustību Polijā zināmu kanonizāciju, kas, neskatoties uz to daudzveidīgo saturu, gan vēsturiskajā atmiņā, gan revolūciju pētniecības historiogrāfijā uzsvērtāk tiek dēvētas par revolūcijām un veido Austrumeiropas vēsturē šo īpatnību, bez kuras izpratnes reģiona revolūciju vēsture nav domājama.

Vēsturnieks Jans Kusbers (*Jan Kusber*) ir viens no Rīgā 2005. gadā notikušās 1905. gada revolūcijas 100. gadadienas konferences dalībniekiem, kurš toreiz uzstājās ar ļoti interesantu referātu “1905. gada revolūcija cariskajā Krievijā un tās nozīme Baltijā”. Visticamāk, viņš ir to nedaudzo vēsturnieku vidū, kas nav izpelnījušies Henninga skarbo, bet objektīvo kritiku konferences izvērtējumā. Grāmatā lasāms Kusbera raksts par 1905. gada un 1917. gada revolūcijām Krievijā, to cēloņiem, gaitu un interpretācijām. Viņš uzsver 1917. gada revolūcijas nozīmi, kas izveidoja padomju sistēmu un ļoti lielā mērā ietekmēja visu 20. gadsimta vēsturi, kļūstot par tādu kā revolūciju arhetipu vai modeli, līdzīgi Lielajai franču revolūcijai. Bez tam šī revolūcija radīja apvērsumu sabiedrības un sociālajā kārtībā, izveidojot tādas tās for-

mas, ko revolūcijas nesēji iepriekš nespēja paredzēt. Gan 1905., gan 1917. gada gada revolūcijas sākumu viņš saista ar vienu ģeogrāfisko vietu – Krievijas “ziemeļu galvaspilsētu” Pēterburgu, no kurienes tā izplatījās uz milzīgās cara impērijas dažādām malām, izveidojot daudzveidīgas protesta formas un variantus. Gandrīz katrā šīs multietniskās impērijas nācija kā cariskajā Krievijā, tā vēlāk Padomju Savienībā šo notikumu laikā centās izlemt savu likteni. Kusbars, runājot par revolūciju cēloņiem, min vēsturnieku vidū dominējošo uzskatu par pret-runām starp autokrātisko valsts formu un tās sociālo un sabiedrisko situāciju, kas 20. gadsimta sākumā kļuva aizvien dziļākas. Divu pēdējo Krievijas caru izvērstā rusifikācijas politika, kuras dominante bija lielkrievu nacionālisms un pareizticība, panāca to, ka pārējās milzīgā reģiona nācijas sajutas atstumtas un daudzos gadījumos arī vajātas. Pētnieks izceļ arī citus cara iekārtas anahronismus, kā pretstatu starp strauji augošajiem urbānajiem centriem un patriarhālo dzīvesveidu uz laukiem, kā arī lielākajai sabiedrības daļai faktiski liegto iespēju piedalīties politiskajos procesos un to ietekmēšanā. Vēsturnieki ir zināmā mērā vienprātīgi jautājumā par revolūcijas iemesliem, atzīmējot neveiksmīgo krievu-japāņu karu Tālajos Austrumos, opozicionāri noskaņotās sabiedrības daļas prasības pēc konstitūcijas un parlamenta, kā arī strādnieku vēl stihiskos sociālos protestus. Revolūcijas gaitā sabiedrībā izteikti pieauga spēja organizēties, kas izpaudās kā arod-biedrību, dažāda spektra politisko partiju veidošanās, straujais masu saziņas līdzekļu – laikrakstu ietekmes pieaugums. Kusbars atzīst V. Ļeņina viedokļa par 1905. gada revolūciju kā 1917. gada ģenerālmēģinājumu ilgo dzīvotspēju un tā atbilstību patiesībai tādā ziņā, ka dažādie sabiedrības slāņi ātri atskārta savu specifisko protesta potenciālu un iemācījās to lietot; neskatoties uz pārmērīgo vardarbību, varai izrēķinoties ar tās dalībniekiem, revolūcijas ieguvumi bija neapšaubāmi. 1917. gads iezīmē radikālu lūzumu vēsturiskajā apziņā, un revolūcijas sākuma posmā ir vairāki saskarsmes punkti ar 1905. gadu, to skaitā neveiksmīgs karš. Savukārt boļševiku popularitātes pastiprināšanos īpaši 1917. gada vasarā viņš saista ar veiksmīgi izvēlēto lozungu “Visu varu padomēm!”, kurā tautas masas redzēja instrumentu stagnācijas pārvarēšanai. Tomēr uz nākotni orientēta utopija par jauna tipa valsti itin drīz pārvērtās par diktatūru. Krievijas oficiālajā vēstures politikā, kā arī publiskajā apziņā līdzāspastāvošos dažādos viedokļus par revolūciju pētnieks ilustrē ar piemēru no Sibīrijas pilsētas Irkutskas,

kur mūsdienās vienlaicīgi ir pieminekļi gan Ļeņinam, gan Aleksandram III un admirālim Kolčakam.

Vēsturnieka Dītlinda Hihtkera (*Dietlind Hüchtker*) pētījuma “The Politics und Poetics of Transgression”: 1905. gada revolūcija Polijas ķeizarvalstī” virsrakstā izmantots Pītera Stalibrasa (*Peter Stallybrass*) un Alona Vaita (*Allon White*) 1986. gadā iznākušās grāmatas nosaukums. Hihtkers ir izmantojis vēl citu autoru darbu virsrakstus, lai, pēc viņa domām, precīzāk attēlotu 1905. gada revolūcijas notikumus Polijā, kas puda vēlmi pēc pārmaiņām, fascinēja ar iespēju iegūt varu un graut pastāvošo kārtību, aktualizēja mītu par sacelšanos kā revolūcijas vissvētāko laiku, raisīja bailes no represijām, cietuma, nāves, izsalkuma, haosa un nekārtībām. Dažādo protesta formu vidū viena no plašāk lietotajām bija streiku kustība, autors to dēvē par īpašu streiku valodu, kas, no vienas puses, bija visai vardarbīga, bet, no otras puses, izvirzīja visdažādākās demokrātiskās prasības un vienlaicīgi ar tām iepazīstināja plašas ļaužu masas. Paplašinoties revolucionāriem notikumiem Polijā, aktīvi darbojās un par ietekmīgu politisku spēku kļuva trīs sociālistiskas ievirzes partijas – Polijas lielķeizistes un Lietuvas sociāldemokrātiskā partija, Polijas Sociālistiskā partija un ebreju Bunds. Streiku kustībai izvirzot arī politiskās un vispārdemokrātiskās prasības, tā izgāja no šaurajiem kapitālistiskās sabiedrības noteiktajiem rāmjiem. Hihtkers atzīmē arī zināmu streiku formu līdzību pilsētā un laukos. Plašajai protestu kustībai Polijā pievienojās arī skolnieki un studenti – tātad visdažādākie sabiedrības slāņi, kurus vienoja viens mērķis – Polijas neatkarības atgūšana. Pētnieks stāsta par cīņu uz barikādēm Lodzā 1905. gada vasarā un pēc tam sekojošajiem antisemitiskajiem grautiņiem, kas tika prasmīgi militāristu izraisīti, līdzīgi kā citur Krievijas impērijā. Hihtkers piekrīt vēsturniekiem, kas atzīst, ka revolūcija Polijā politizēja sabiedrības zemākos slāņus un vidusslāni. Savukārt attiecības starp strādniekiem un fabriku vadību revolūcijas laikā kļuva par revolucionāro notikumu kvintesenci un tika risinātas ar politiskām metodēm. Revolūcijas rezultātā attīstījās modernākas fabriku un rūpnīcu pārvaldes sistēmas.

Lietuviešu vēsturnieka Toma Balkeļa (*Tomas Balkelis*) raksts vēltīts Lietuvas inteliģences iesaistīšanās procesam 1905. gada revolūcijā. Ievadā vēsturnieks mēģina rast atbildi uz jautājumu, vai šī revolūcija bija nacionāla vai sociāla, un atzīst, ka kopumā historiogrāfijā dominē pētījumi par notikumiem Krievijas impērijas centrā un tās nacionālās

nomales atceras tikai pēc 1917. gada notikumiem. Tomēr sociālu, etnisku, koloniālu konfliktu līmenis bija ievērojami daudzveidīgs tādās impērijas daļās kā Somija, Lietuva, Baltkrievija, Baltijas provinces, Polija un Kaukāzs. Autors mēģina atrast balansu starp revolūcijas sociālajiem un nacionālajiem aspektiem, kas pēc 1918. gada kalpoja kā priekšnoteikumi nacionālu valstu veidošanā, un uzsver abu aspektu klātbūtni Lietuvā 1905. gada notikumos. Balkelis atgādina Austrumeiropas nelielo nāciju vēstures pētnieka Miloslava Hroha (*Miroslav Hroch*) nostāju, ka nacionālisms 1905. gada revolūcijas laikā Lietuvā no elites kustības pārgāja masu kustībā un to zināmā veidā mobilizēja. Intelīgences politiku, nostāju un improvizācijas atspoguļoja Vislietuvas seims, kaut arī tajā bija gan vētrainas debates, gan šķelšanās un domstarpības starp atsevišķiem politiskiem grupējumiem, tomēr tas mēģināja definēt lietuviešu nācijas etniskās robežas. Lai arī dažādās inteliģences grupās valdīja atšķirīgi uzskati un bija samērā vāja saikne starp revolucionārām idejām pārņemtajiem iedzīvotājiem un patriotisko noskaņu paudēju eliti, tomēr 1905. gada revolūcijas gaitā tika formulēta turpmākā politiskā programma ar ideju izveidot Lietuvu politiski neatkarīgu un šī ideja padarīta pievilcīga plašās tautas masās.

Pētniece Ģertrūde Pihana (*Gertrud Pichan*) raksta par plašās ebreju diasporas piedalīšanos 1905. gada revolūcijā Austrumeiropā. Raksta sākumā viņa atgādina starptautiskajā konferencē Izraēlā Jeruzalemes Ebreju universitātē 2004. gada maijā pausto atziņu par 1905. gada revolūciju kā pagrieziena punktu ebreju vēsturē. Pēc revolūcijas ebreju pasaule Austrumeiropā sastapās ar divām tendencēm: no vienas puses, revolūcijas sagrāve veicināja otrā ebreju grautiņu viņa rašanos un sakarā ar intensīvo antisemitisko tendenču attīstību Austrumeiropā sākās pastiprināta ebreju emigrācija; no otras puses, revolūcija attīstīja līdz tam nepieredzētu ebreju iedzīvotāju politisko aktivitāti. Tās rezultātā plaši attīstījās publicistika jidišā, un tas veicināja jidiša atzīšanu par modernu ebreju nācijas valodu, kas notika konferencē Černovicos 1908. gada vasarā.

Pētniece ieskicē arī reģionālos faktoros ebreju politiskajās aktivitātēs un kā vienu no tiem Austrumeiropā izceļ Viļņas guberņu, kur 1897. gadā radās nozīmīga politiska partija – Vispārējā ebreju strādnieku savienība Krievijā, Lietuvā un Polijā, saīsinājumā Bunds, kas nākamajā gadā organizatoriski uz autonomijas principiem saistījās ar

Krievijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju. Pihana citē Bunda centrālās komitejas izdoto skrejlapu Pēterburgā pēc strādnieku manifestācijas apšaušanas 1905. gada 9. janvārī, kas ir visai līdzīga skrejlapām, ko rakstīja KSDSP un LSDSP centrālās komitejas pēc šiem pašiem notikumiem, kas ievadīja 1905. gada revolūciju. Šī revolūcija sekmēja arī citu ebreju sabiedrības slāņu politisko partiju rašanos, piemēram, 1905. gadā Viļņā tika nodibināta buržuāziski liberālā Ebreju tautas tiesību ievērošanas Krievijā līga (*Liga zur Erreichung voller Rechte für das jüdische Volk in Russland*). Ceļā uz šodienas modernu multikulturālu sabiedrību autore uzsver Bunda nozīmi gan mazākumtautību kulturāli nacionālās autonomijas teorijas izstrādāšanā, gan prasības pēc dzimtās valodas lietošanas pamatskolās izvirzīšanā pretstatā plašajai pārkrievošanas politikai Krievijas impērijā. 1905. gada revolūcija bija šīs partijas darbības augstākais punkts, un tā gan parādīja, ka ir iespējama cīņa pret sociālo un politisko diskrimināciju, gan iedvesmoja vairākas ebreju paaudzes dažādām politiskām aktivitātēm.

Pihanas raksts vismaz pēc nosaukuma mēģina aptvert visu Austrumeiropas reģionu, tomēr saturiski tas galvenokārt vērsts uz cariskās Krievijas Polijas guberņām un Viļņas guberņu. Neapšaubāmi nozīmīgs raksta papildinājums būtu materiāli par Bunda darbību Baltijas guberņās 1905. gada revolūcijas laikā, tai skaitā tā darbību Rīgas Federatīvajā komitejā un kopīgo cīņu ar latviešu sociāldemokrātiem pret mēģinājumu Rīgā izraisīt ebreju grautiņu.

1918. gada revolūcijai Somijā, mēģinot atsegt tās cēloņus un procesus, ir veltīts pētnieka Risto Alapuro (*Risto Alapuro*) raksts. Autors atzīmē, ka Somijas pilsoņu karu 1918. gadā var kvalificēt kā revolūciju, kuras rezultātā valstī nomainījās politiskā iekārta un pie varas nāca sociāldemokrātiskā partija. Revolucionāru armija pēc būtības bija proletariāts, to neatbalstīja ne elite, ne vidusslānis, tai skaitā arī intelektuāļi. Somijas neatkarības idejas veidojušās divu lielvaru – Zviedrijas un Krievijas savstarpējo sadursmju mijiedarbībā, Somija tieši vai netieši vienmēr ir bijusi atsevišķa politiska vienība ar nelielu iedzīvotāju daudzumu, relatīvu autonomu fermeru saimniecību struktūru, kas vienlaikus bijusi pakļauta Krievijas impērijas administratīvo struktūru svārstībām. Pēc Februāra revolūcijas Krievijā Somijā izveidojās koalīcijas valdība, kur sociāldemokrāti ieguva premjerministra posteni. Tomēr 1917. gada jūlijā, kad Krievijas Pagaidu valdība attei-

cās apstiprināt tā saukto likumu par Somijas pilnīgu autonomiju, šī valdība krita. 1917. gada decembrī drīz pēc boļševiku uzvaras Krievijā Somijā tika pasludināta neatkarība, ko boļševiki uzreiz atzina. 1918. gada janvārī buržuāzisko pilsonisko gvardi pasludināja par armiju, savukārt strādnieku Sarkanā gvarde mierīgā ceļā tika izformēta. Autors atzīst, ka šī Somijas revolūcija notikusi divu apstākļu iespaidā: pirmais ir divas Krievijas revolūcijas un to destabilizējošais efekts uz Somijas politiskajiem procesiem, otrs ir lielas, bet būtībā nerevolucionāras Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas eksistence. Tāpēc Somijas pilsoņu karš jāuztver kā revolūcija, ko veidojuši notikumi, kas saistīti ar Austrumu tipa politiskās neatkarības iegūšanu no Krievijas, labi izveidotas Rietumu tipa strādnieku kustības klātbūtnē. Somijā jau no 19. gadsimta beigām priekšstati par civilizētu sabiedrību bija saistīti ar augstu leģitimitātes līmeni, tauta savu gribu varēja paust vēlēšanās, un tas bija tikpat labi saprotams kā strādnieku izvēle savu pārstāvību deleģēt sociāldemokrātijai.

Raksta pēdējā sadaļa ir veltīta Somijas un Baltijas provinču salīdzinājumam. Autors piekrīt atzinumam, ka lielie revolucionārie panākumi 20. gadsimta sākumā bija cieši saistīti ar notikumiem, kam bija plašāka nozīme, kā pasaules karš un dekolonizācijas process. Savukārt Baltijas provincēs 1917. gads bija atšķirīgāks, to intelektuālās aprindas bija daudz radikālākas nekā Somijā un daudzi no viņiem aktīvi darbojās kreisā novirziena partijās. Tā Igaunijā 1917. gadā oktobrī boļševistiskas ievirzes sociāldemokrāti kļuva par lielāko Igaunijas partiju. Latvijā sociāldemokrātija bija nozīmīgs politisks spēks kopš 1905. gada revolūcijas, un šeit boļševiki ieguva varu daudz vieglāk un pārliedzinošāk nekā Igaunijā. Pētnieks norāda, ka revolucionārie procesi Igaunijā un Latvijā norisa ciešā vienotībā ar notikumiem Krievijā, savukārt Somijā jau no 19. gadsimta pastāvējušās atsevišķās politiskās struktūras ļāva izraudzīties citu attīstības ceļu.

Pētnieka Dāvida Fēsta (*David Feast*) raksts ir veltīts 1940. gada notikumiem Igaunijā. Ievadā autors atzīmē, ka vēsturisko notikumu sapratnes process nav vienkāršs, akceptējot uzskatu plurālismu, emocijas, notikumu dalībnieku un pētnieku subjektīvos uzskatus. Tomēr padomju vēsturnieku interpretācija, ka šie notikumi ir plašu masu izraisīta tautas revolūcija, neiztur kritiku un to patlaban vairs nelieto pat tās agrākie aizstāvji. Šobrīd ir uzvarējis viedoklis, kas 1940. gada notikumus interpretē kā militārās intervences pavadprogrammu. Fēsts

atzīmē, ka šo notikumu sākotnējā interpretācija gulst veselas uzskatu sistēmas pamatā, vēl vairāk – tā kļuva par ticības sistēmu vairākām kompartijas biedru paudzēm. Autora tālāk izklāstītie notikumi apliecina mums jau zināmo, ka “revolūcija” visās trijās Baltijas valstīs norisa pēc daudz maz vienota scenārija ar skaitliski lielu padomju karavīru klātbūtni, kas piedalījās vairāku notikumu inscenēšanā, un skaitliski mazu kompartiju. Vairāki Igaunijas PSR vēstures grāmatu izdevumi pēc Otrā pasaules kara un tur attēlotās 1940. gada notikumu interpretācijas liecināja par oficiozā darba iekļaušanos sistēmā, kas rādīja tos kā pasaules revolūcijas sastāvdaļu. Tas viss notika bez zinātniskām diskusijām par revolūcijas gaitu, periodizāciju un raksturu. Līdztekus vēstures izdevumiem tika plaši izmantota tā laika revolucionārā simbolika, notikumi laika gaitā tika mitoloģizēti, saistīti ar citu mītu par lielo oktobra sociālistisko revolūciju. Ar šo revolūcijas mītu tika saprasti vairs nevis konkrēti notikumi, bet gan visa procesa abstraktas formas. Revolūcijas mīts tika plaši izmantots Igaunijas sabiedriski politiskajā dzīvē līdz pat 90. gadu dziesmotajai revolūcijai, un autors atgādina, ka cīņa par pozitīvi vērstā simbola izmantošanu ir daudzu sabrukuma situāciju iezīme.

Rūdolf A. Marks (*Rudolf A. Mark*), rakstot par notikumiem Padomju Savienībā laika periodā starp 1985. un 1991. gadu, jēdziena “perestroika” skaidrojumiem – pārbūve, pagrieziens, sabrukums – galā liek jautājuma zīmi, kas vēsta, ka jautājums joprojām ir atklāts. Lai gan dominē uzskati par šīs valsts visai negaidītu un strauju sabrukumu, tomēr priekšnoteikumi šim procesam vērojami jau 20. gadsimta 80. gadu sākumā, kas saistīti ar zināmu varas krīzi, kuras rezultātā par PSKP ģenerāļsekretāru kļuva Politbiroja jaunākais loceklis Mihails Gorbačovs. Perestroiku autors raksturo kā Gorbačova reformu, restrukturizācijas un rekonstrukcijas projektu ar divām fāzēm. Pirmo (1985–1986) iezīmē 1985. gada plēnums, kurš mēģināja veikt pasākumus valsts ekonomikas modernizācijā, un jēdziena “glasnostj” kļūšana par perestroikas procesa būtisku momentu. Otro fāzi (1987–1991) raksturo valsts radikālo, pēc reformām alkstošo spēku konsolidēšanās un nacionālo atbrīvošanās kustību aktivizēšanās, aukstā kara beigas un vesela rinda tā saukto samta revolūciju Austrumeiropā. Vienlaicīgi valdošās kompartijas iekšienē tika akceptēta viedokļu daudzveidība un politiskais plurālisms. Kā perestroikas perioda saimniecisko pasākumu neveiksmes Marks min daudzskaitlīgās partijas nomenklatūras

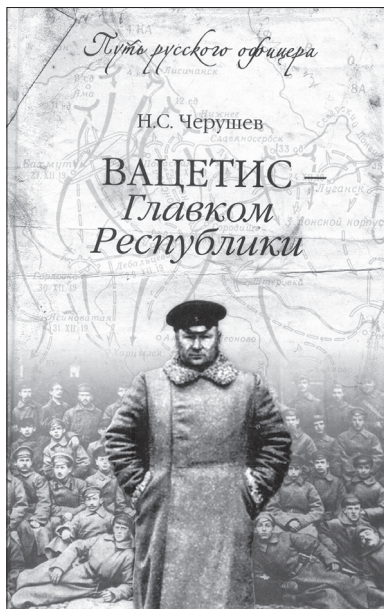
aktīvo iesaistīšanos valsts uzņēmumu privatizācijas procesā un relatīvi pārargu valsts dažādo ekonomisko reģionu decentralizācijas procesu. Līdztekus Gorbačova ekonomiskajām reformām attīstījās arī kriminālo un mafiozo struktūru ēnu ekonomika, kas sekmēja lielas daļas valsts ekonomiskās un politiskās elites korumpēšanos un diskreditāciju. Raksturojot disidentu un intelektuāļu iekļaušanos perestroikas procesos, veidojot publikācijas un pētījumus, tai skaitā cenšoties izgaismot vēstures tā sauktos baltos plankumus, par kuriem līdz tam nedrīkstēja runāt, autors atzīmē, ka īstenībā Gorbačovs, visticamāk, bija plānojis dozētu demokratizāciju un decentralizāciju, tātad revolūciju no augšas, bet praktiski iznāca revolūcija no apakšas. Savukārt padomju sabiedrības valdošās elites stabilitāti un kontinuitāti viņš raksturo kā visai augstu, kas smagi pārvarēja Gorbačova reformu radītās grūtības. Tādēļ pretī smagnējam un stagnātiskam partijas aparātam Gorbačovs attīstīja Augstāko padomi, ko faktiski izveidoja no jauna un tādējādi sekmēja tik ietekmīgās PSKP sagrāves procesu, kas jau bija sācies, organizācijai iekšēji sadaloties reformu piekritējos un pretiniekos. PSRS sastāvēja no 53 nacionālajiem apgabaliem un 15 savienotajām republikām, kas Gorbačova izveidotajā Augstākajā padomē beidzot bija pārstāvētas ar relatīvām iespējām veikt izmaiņas. Vienlaikus auga neatkarības tendences, īpaši Baltijas republikās, kas izpaudās kā plašu tautas fronšu, politisku partiju un neatkarīgu parlamentu veidošanās process. Parādot iespaidīgu uzskatu daudzveidību jēdziena “perestroika” izvērtējumā historiogrāfijā, raksta nobeigumā Marks atzīst, ka Gorbačova reformas un modernizācijas projekti atbilst revolūcijas kritērijiem, kas minēti daudzās definīcijās un nozīmē būtiskas ekonomisko, sabiedrisko un politisko struktūru izmaiņas Padomju Savienībā, faktiski iezīmējot tās beigas.

Profesores Dainas Stukuls Eglitis publikācija veltīta politiskajiem procesiem Latvijā 20. gadsimta 80. un 90. gados, kad izdevās evolūcijas procesus pārvarēt un vērst tos revolucionārā gultnē. Pētniece to vērtē kā jaunu vēstījumu un pieredzi un kā unikālu revolūcijas simbolu un mītisku varoni cīņā pret apspiedējiem min Lāčplēsi, kurš šāds brīvības simbols Latvijas vēsturē bijis jau simts gadus, atzīmējot tā iemiesojumus literārajos tēlos Andreja Pumpura eposā un Raiņa lugā, kā arī Zigmāra Liepiņa rokoperā ar Māras Zālītes libretu. Savukārt Baltijas dziesmotā revolūcija īstenoja civilizētas sabiedrības varas maiņas procesu uz jaunu un pavisam atšķirīgu valsts struktūru. Līdzīgi

citām revolūcijām Austrumeiropas valstīs, to realizēja esošā opozīcija, un tai nebija saistība ar jebkādām utopiskām idejām. Pētniece atzīst, ka revolūcija Latvijā, kas sākās līdzīgi kā kaimiņu valstīs 80. gadu beigās un noslēdzās ar Padomju Savienības sabrukumu un neatkarīgu valstu izveidošanos, teorētisko konceptu ziņā joprojām rada daudz jautājumu.

Jāatzīst, ka konferences gatavošana (2004), tās nolasīto referātu sagatavošana publicēšanai atsevišķā grāmatā (2008), tās izdošana (2011) un arī šīs recenzijas tapšana (2015) ir norisusi samērā ilgā laika posmā, un pa šo laiku neapšaubāmi ir radušies jauni pētījumi, kas ārkārtīgi plašo uzskatu spektru par revolūciju vēsturi un definīciju ir krietni papildinājuši. Var pilnībā piekrist grāmatas izdevējam Detlefam Henningam, ka šī darba uzdevums ir ne tik daudz dot galīgas atbildes uz daudziem ar šo problemātiku saistītiem jautājumiem, bet gan dot impulsu pētniecībai.

Līga Lapa

Nikolai S. Cherushev.
*Vatsietis – Главком
Республики.* Moskva: Veche,
2015. 384 s., il. (Nikolajs
Čeruševs. *Vācietis –
republikas virspavēlnieks*)
ISBN 978-5-4444-1176-6

Jukuma Vācieša vārds Latvijā ir pazīstams ar latviešu strēlnieku cīņām Ziemassvētku kaujās (1916. g.), ar kaujām pie Mazās Juglas (1917. g. augustā), kā arī A. Čaka apdziedāto sprediķi Piņķu baznīcā pirms Ziemassvētku kaujām. Par Jukumu Vācieti rakstīja latviešu vēsturnieki V. Bērziņš, J. Ruberts, V. Stinkulis, V. Šteins.

1974. gadā Stokholmā vācu valodā iznāca publicista Ulda Ģērmaņa apcerējums par Jukumu Vācieti un latviešu strēlniekiem. 2012. gadā